

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УДОД ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ

К. Г. ГУСЛИСТИЙ — ІСТОРИК УКРАЇНИ

07.00.09 — історія, джерелознавство
і методи історичного дослідження

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історіографії та джерелознавства Дніпропетровського державного університету.

Науковий керівник - заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор Ковальський Микола Павлович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор Сарбей Віталій Григорович
доктор історичних наук, професор Швидько Ганна Кирилівна

Провідна організація - Запорізький державний університет

Захист відбудеться 29 червня 1994 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.053.24.08 по присудженню вченого ступеня кандидата історичних наук при Дніпропетровському державному університеті /320625, ДСП Дніпропетровськ-10, пр. Гагаріна, 72, Дніпропетровський держуніверситет, корпус I, аудиторія 307/.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці держуніверситету.

Автореферат розісланий 28 травня 1994 р.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

Тутик Л.С.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00777601 (S)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність дослідження. Сучасний період розвитку Української держави відзначається не тільки зростанням інтересу до історичного минулого та переосмисленням ролі окремих його діячів і героїв, а й піднесенням зацікавленості щодо поглядів, позицій та концепції істориків, основних напрямків розвитку вітчизняної історіографії, особливостей її функціонування в несприятливих історіографічних умовах тоталітарного режиму. Для створення правдивої історії України необхідно об'єктивно оцінити ступінь науковості історичних концепцій, які формувались і мали поширення в історичній науці. Тобто, перш ніж дати відповідь на запитання про сутність правдивої історії України, необхідно з'ясувати, хто її створював, які історіографічні концепції і школи найбільш максимально наближувались до істини, чиї оцінки пройшли випробування часом. Адже, як писав Карл Ясперс, "лише історія людства в цілому може дати масштаб для осмислення того, що відбувається в нинішній час".¹

Ось чому в наш час закономірно зростає науковий і суспільний інтерес до постатей вчених-істориків, їх наукової діяльності в певних історіографічних умовах та історико-наукової спадщини. Помітного значення для подальшого розвитку історичної науки набувають роботи персоналогічного /персоналіїного/, біоісторіографічного характеру як своєрідний вид історіографічних праць. Серед праць цього виду можна відзначити роботи В.Г.Сарбея, М.М.Шубравської, А.Г.Кузьміна, Ю.А.Пінчука, В.В.Кравченка, Г.О.Сарченко, що присвячені різним сторонам наукової і громадсько-політичної діяльності відомих істориків і етнографів О.М.Лазаревського, Д.І.Яворницького, В.М.Татищева, М.І.Костомарова, Д.І.Багалія, М.Ф.Сумцова, Нецікіної М.В.²

¹ Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М.: Политиздат, 1991. - С.29.

² Сарбей В.Г. Историчні погляди О.М.Лазаревського. - К.: Наук. думка, 1961; Шубравська М.М. Д.І.Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність. - К.: Наук.думка, 1972; Кузьмін А.Г.Татишев. - М.: Мол.гвардія, 1937; Пінчук Ю.А., Микола Іванович Костомаров. - К.: Наук.думка, 1932; Кравченко В.В. Д.И.Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. - Харьков: Изд-во "Основа" при ХГУ, 1990; Сарченко Г.О. Життя, діяльність і науково-історична спадщина академіка М.Ф.Сумцова /1854-1922 рр./ Автореф. дис. ... канд. іст. наук - Дніпрпетровськ, 1993; Нецікіна М.В. Василий Осипович Шлегельский. - М., 1974.

Персонологічні /персональні/, або біографічні роботи в історіографії мають свої певні видові особливості, зокрема в поєднанні фактичного і теоретичного матеріалу. Адже без узагальнень, суспільно-корисних уроків життя обраного автором діяча історичної науки неможливо зрозуміти суть історичної епохи та її впливу на формування його історичної концепції, на що вказував свого часу А.В.Санцевич: "необхідне відповідне поєднання біографії діяча з історичним фоном, обставинами в яких він діяв, без чого неможливо розкрити мотиви і безпосередні прояви діяльності."³

Отже, життя, творчість і наукова діяльність кожного значного вченого-історика - це важливі складові історії історичної науки. Бивчення наукової спадщини вченого дозволяє підвести підсумки попередньому розвитку історіографії і визначити перспективи її розвитку. Якою б далекою та абстрактною не здавалась проблематика наукових досліджень того чи іншого історика, сама поява його робіт відображає як іманентні потреби науки, так і потреби самого життя.

Наукова спадщина К.Г.Гуслистого в цьому відношенні є надзвичайно багатим матеріалом для вивчення. Його наукові праці народжені потребами розвитку українського народу та його багатогранної культури.

Кость /Костянтин/ Григорович Гуслистий /1902-1973 рр./ є відомим вітчизняним вченим у галузі історії України періоду середньвіччя і початку нового часу, історії української культури та етнографії. Його наукова і педагогічна діяльність нерозривно пов'язані з розвитком української науки і культури 30-60-х рр. ХХ сторіччя. За видатні заслуги в розвитку науки та підготовку кадрів йому було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки Української РСР, обрано членом-кореспондентом Академії наук Української РСР.

Творчість і наукова спадщина К.Г.Гуслистого використовується дослідниками уже більше 50 років, але у вітчизняній історіографії ще не існує спеціального комплексного дослідження, присвяченого історичному.

---

³ Санцевич А.В. Методика исторического исследования. - К.: Наук. думка, 1990. - С.212.

Єдиною системною науковою розвідкою /в межах, звичайно, завдань, що зумовлені такого роду виданням/ щодо життя, діяльності та наукової спадщини К.Г.Гуслистого є біобібліографія вченого, підготовлена С.С.Шабліовським, К.І.Сюокан і видана в 1972 р.⁴ У брошурі дуже стисло висвітлюється наукова, педагогічна і громадська діяльність вченого в галузі історії та етнографії. Простежено основні етапи творчого шляху, коротко розглянуто зміст головних праць К.Г.Гуслистого. Вміщено бібліографію праць вченого, яка, на жаль, виявилась не повною /не включені ряд статей історика, опублікованих ним в 3 і 4-му т.т. Радянської енциклопедії історії України, дві статті, що були опубліковані в 1972 р. в "Українському історичному журналі" та ін./. В біобібліографії вміщено також список видань під назвою "Література про життя і діяльність К.Г.Гуслистого" /30 найменувань/, але тільки 3-4 невеликі статті із нього можуть, дещо умовно, бути віднесені до таких, що розкривають життя і науково-громадську діяльність вченого. Решта ж, в основному, мають лише посилання на твори К.Г.Гуслистого. Крім того, це видання не подає списку неопублікованих робіт вченого /а він досить об'ємний/, відсутня класифікація наукових праць історика, допущені ряд неточностей фактологічного характеру, хронологія життя і діяльності є неповною.

Роботи, що стосуються життя і діяльності, наукової спадщини К.Г.Гуслистого можна класифікувати таким чином:

1. Академічні наукові видання, системні курси з історії України, монографічні роботи, в яких згадуються праці К.Г.Гуслистого з тієї чи іншої проблеми, як правило в історіографічних оглядах.
2. Рецензії на окремі роботи К.Г.Гуслистого та на твори, що написані у співавторстві або колективом авторів.
3. Історичні праці про діяльність наукових установ, в яких працював К.Г.Гуслистий, що частково несуть інформацію про співпрацю в них вченого.
4. Спеціальні статті в періодиці про К.Г.Гуслистого, інтерв'ю з вченим та статті в енциклопедіях.
5. Історичні праці, в яких здійснюються посилання на роботи К.Г.Гуслистого, цитуються окремі положення його наукових творів.

---

⁴ Кость Григорович Гуслистий: Біобібліографія вчених Української РСР. - К.: Наук. думка, 1972. - 56 С.

В історіографічних оглядах найчастіше висвітлюються роботи К.Г.Гуслистого, що присвячені середньовічній історії України, особливо проблемам соціально-економічного розвитку, козацько-селянським повстанням, історії українського козацтва. Так, наприклад, в своїх працях з історії запорізького козацтва В.О.Голобуцький вважав вихід робіт М.Н.Петровського і К.Г.Гуслистого "помітним явищем в українській радянській історіографії,"⁵ Українські історики І.О.Гуржій, О.П.Лола відзначали велике значення праць К.Г.Гуслистого для дослідження історії селянських рухів другої половини XVIII ст., особливо повстання селян в с.Турбах, гайдамацького руху.⁶ В.Т.Пашуто, Л.В.Черепнін, В.В.Мавродін, Б.Г.Литвак високо оцінили значення праць К.Г.Гуслистого у вивченні історії українського і литовського народів, українсько-литовських взаємин і проблем формування державності обох народів, Коліївщини 1768 р. і її вплив на повстання Пугачова в Росії, масових селянських рухів на Україні та проблем їх джерелознавчих досліджень.⁷

Творчість К.Г.Гуслистого, його наукова діяльність викликали значний інтерес сучасників. Уже на першу наукову роботу історика з'явилась рецензія відомого вченого В.І.Пічети, в якій він високо оцінив зібрані і впорядковані К.Г.Гуслистим документальні матеріали до історії повстання селян в Турбах 1789-1793 рр., а також історико-археографічну передмову до цього збірника.⁸ В.І.Пі-

⁵ Голобуцький В.А. Запорожское казачество. - К.: Госкомиздат, 1957. - С.19; Він же. Запорізька Січ в останні часи свого існування: 1734-1775. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961. - С.51.

⁶ Гуржій І.О. Повстання селян в Турбах /1789-1793/. - К.: Вид-во АН УРСР, 1950. - С.14-15; Лола О.П. Гайдамацький рух на Україні 20-60 рр. XVIII ст. - К.: Наук. думка, 1965. - С.9-10.

⁷ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. - М.: Изд-во АН СССР, 1959. - С.242, 246; Черепнин Л.В. Основные этапы развития феодализма в России //Десятый международный конгресс историков в Риме. - М.: Изд-во АН СССР, 1966. - С.147; Мавродин В.В. Крестьянская война в России в 1773-1775 годах: Восстание Пугачева. - Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1961. - т. I. - С.176, 460; Литвак Б.Г. Крестьянское движение в России в 1775-1904 гг.: История и методика изучения источников. - М.: Наука, 1969. - С.39-41, 93-94.

⁸ Пічета В.І. Гуслистий К. Нариси з історії України. Випуск II. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею /з XIV ст. по 1669 р./ //Історик-марксист. - 1940. - № 2. - С.150.

чета відзначив більш глибокий підхід до аналізу першоджерел ніж це робила свого часу О.Б. Сфименко, яка теж досліджувала Турбаївське повстання.

В 1934-1936 рр. К.Г.Гуслистый приймав активну участь у здійсненні академічних видань творів Т.Г.Шевченка, опублікував статті про селянське повстання на Україні 1768 р. і поему "Гайдамаки" Шевченка. Це були помітні події в суспільно-політичному і науковому житті України, а тому зразу ж були відзначені позитивними рецензіями, зокрема Д.Заславського та редакційною в "Літературній газеті".⁹ Відзначалось, що велике значення для правильного розуміння поеми Т.Шевченка "Гайдамаки" мала вступна стаття К.Г.Гуслистого і наукові примітки, зроблені в співавторстві з Ю.Йосипчуком.

В 1939-1940 рр. відомі історики С.В.Юшков і В.І.Пічета опублікували ґрунтовні рецензії на два випуски "Нарисів з історії України", що стали результатом діяльності К.Г.Гуслистого в кінці 30-х років.¹⁰ "Нариси", на думку В.І.Пічети, за своєю суттю стали "серйозним науковим дослідженням, в якому спеціаліст за кожним висловленим положенням знайде вміло і тонко використане джерело".¹¹ Спеціалісти відзначили також вміле структурування роботи, аргументованість і логічність викладу матеріалу, пропорційність окремих розділів і підрозділів відповідно до їх значимості в історії України. Найбільшої уваги рецензентів заслужила колективна праця українських радянських істориків, перший системний виклад курсу історії України, так званий короткий курс, в якому К.Г.Гуслистый написав 6 розділів. Тільки за 3 місяці /січень-березень 1941 р./ було опубліковано в періодиці, в тім числі і за рублем, 21 рецензію, найбільш ґрунтовна з них - В.Пічети і В.Крутя.¹² Як зас-

⁹ Заславський Д. Победа украинских большевиков //Прозд. - 1935. 14 марта; Академічне видання поеми Т.Г.Шевченка "Гайдамаки" //Літературна газета. - 1935. - 24 серпня.

¹⁰ Юшков С.В. Гуслистый К., Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. I. Київська Русь і феодальні князівства XII-XIV ст. //Историк-марксист. - 1939. - № I. - С.171-173; Пічета В.И. Вказана рецензія. - С.151-153.

¹¹ Пічета В.И. Вказ. праця. - С.151.

¹² Пічета В., Крутя В. Історія України: Короткий курс /Під ред. С.М. Белоусова, К.Г.Гуслистого, О.Н.Оглобіна, М.Н.Петровського, М.І. Супруменка, Ф.О.Истребова //Историк-марксист. - 1941. - № 6. - С.103-110.

дугу авторів оцінено розв'язану ними проблему періодизації історії України від найдавніших часів до кінця 30-х років ХХ ст. Було відзначено, що яскраве враження залишає параграф "Культурний рух на Україні в другій половині ХУІ і в першій половині ХУІІ ст." /автор - К.Г.Гуслистий/. В.Ліцета і В.Круть відмітили, що Гуслистий трактував "український культурний рух у зв'язку з економічно міцніючим бюргерством, що усвідомлювало свою народність в боротьбі проти економічного наступу шляхти і польсько-католицької агресії на українське місто. Полемічну літературу проти унії і католицизму можна розглядати як прояви національної самосвідомості."¹³ Отже, практично вже в перших наукових роботах К.Г.Гуслистого було виділено спеціалістами одну із особливостей його авторської концепції: глибоко патріотичні і національні мотиви, зв'язок національного руху із соціальними і релігійними процесами.

В 60-х роках в ряді наукових періодичних видань з історії і етнографії було опубліковано кілька рецензій на твори К.Г.Гуслистого з проблем етногенезу українського народу. Найбільш помітне місце серед них займають рецензії Л.П.Лашука на нарис етнічної історії українців, М.Поліщука на статтю Гуслистого про історико-етнічний розвиток українського народу в другій половині ХІХ ст., І.Шевчука, Г.Ясницького - з проблем культури українського народу, Л.Гаврилюка про роботу над регіональним історико-етнографічним атласом.¹⁴ Ці рецензії, розкриваючи основні напрямки наукових пошуків К.Г.Гуслистого на царині вітчизняної етнографії, доповнюють цілісний образ вченого, який з середини 50-х років плідно працював на межі двох наук - історії і етнографії.

Численними в кількісному відношенні, але небагатими в змістовному плані щодо розкриття діяльності К.Г.Гуслистого є ряд публікацій про функціонування наукових установ, в яких працював учений. Це, зокрема, праця Ф.Є.Лосєва про роботу Інституту історії АН УРСР та В.Г.Сарбєя про розвиток історичної науки на Україні, його ж і А.В.Санцевича - про історію Академії наук Української РСР, І.П.Березовського - про роботу Інституту мистецтвознавства, фоль-

---

¹³ Там же. - С.104

¹⁴ Лашук Л.П. Многотомная серия "Народы мира" и некоторые проблемы развития этнографии // Вопросы истории. - 1966. - № 10. - С.144-145; Полищук М. К. Гуслистий. Историко-этнический розвиток українського народу // Сов. этнография. - 1962. - № 6. - С.158-161; Шевчук І., Ясницький Г. Розквіт культури українського народу // Народна творч. та етнограф. - 1966. - № 1. - С.91-93; Гаврилюк Л. З досвіду складання карт Атласа // Народна творч. та етнограф. - 1970. - № 3. - С.45-47.

кору та етнографії, М.С.Сиваченка про роботу К.Г.Гуслистого в галузі народознавства у згаданому інституті та ін.¹⁵ В 1963 р. вийшла стаття М.В.Коваля про діяльність Інституту історії АН УРСР в роки Великої Вітчизняної війни, в якій розкрито роботу Гуслистого в складі авторського колективу над "Нарисом історії України", чотиритомною працею з історії України, виданням Наукових записок, присвячених проблемам історії українського народу та ін.¹⁶ Відзначається також вклад К.Г.Гуслистого в створення серії брошур, статей, що розкривали напружену боротьбу слов'янських народів протягом всієї історії проти німецьких завойовників, зусилля, які прикладались вченим для того, щоб подолати нігілізм щодо славних традицій і деяких діячів минулого, який у свій час мав місце в радянській історичній науці. Підкреслюється значення серії "Наші великі предки", що виходила в 1942-44 рр. і була започаткована М.Н.Петровським і К.Г.Гуслистим. Ці ж сторінки діяльності вчених у роки війни присвячено також деякі положення публікації В.Г.Сарбей і Г.К.Швидько про М.Н.Петровського.¹⁷

Із спеціальних статей, що опубліковані у вітчизняних виданнях і присвячені К.Г.Гуслистому, можемо відзначити лише дві - М.Т.Рильського в 1968 р. і А.Хижняка у 1962 р.¹⁸ Ці статті несли в основному вітальний характер, але все ж внесли певний вклад у характеристику ролі К.Г.Гуслистого у розвитку української істо-

-
- 15 Лось Ф.С. Розвиток історичної науки на Україні в роки Радянської влади // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. - К.: Вид-во АН УРСР, 1957. - С.31-35; Сарбей В.Г. Історія. - УРЕ. - т.17. - 1965. - С.439-442; Санделіч А.В., Сарбей В.Г. Історія // Історія Академії наук Української РСР. - К.; 1967, Кн.1. - С.322-332; Березовський І.П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. - К.: Наук. думка 1968; Сиваченко М. На чині мистецтвознавства і народознавства // Вітчизна. - 1969. - № 6. - С.172-178.
- 16 Коваль М.В. Українська радянська історична наука - фронт у тилу в роки Великої Вітчизняної війни // Історія соціалістичного і комуністичного буд-ва на Україні // 1934-1961/. - К, 1963. - С.56-83.
- 17 Сарбей В.Г., Швидько Г.К. Видатний радянський історик: життєвий і творчий шлях М.Н.Петровського // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура. - К.: Наук. думка, 1966. - С.3-18.
- 18 Рильський М. Слово про історика // Вечірній Київ. - 1968. - 27 жовтня; Хижняк А. Наш побратим // Літ. Україна. - 1962. - 2 жовтня.

ріографії, відзначили особливості його діяльності і наукового стилю. М.Гильський ставив вченого в один ряд з такими відомими українськими істориками як І.П.Крип'якевич, М.І.Супруненко, Ф.С.Лось та ін.

Короткі біографічні відомості і бібліографію найосновніших робіт К.Г.Гуслистого подають статті в енциклопедіях,¹⁹ під рубрикою "Наш календар" до 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової і педагогічної діяльності в журналі "Народна творчість і етнографія" в 1972 р.²⁰, некролог на смерть вченого, що опублікований в "Українському історичному журналі" у 1973 р., автором якого був І.Г.Сарбей.²¹

Оглядаючи існуючі в літературі сюжети про К.Г.Гуслистого, не можна не відзначити деякі їх характерні риси. По-перше, всі згадані публікації містять, як правило, фрагментарний і епізодичний огляд лише найвідоміших робіт вченого, не досліджувалися його неопубліковані роботи.

По-друге, переважають в основному оцінки наукової спадщини К.Г.Гуслистого двоякого роду: або ж схвалення, якщо концепція історика вписувалась в марксистське трактування української історії і була насичена критикою /хоч і здебільшого ритуального характеру/ "українських буржуазних націоналістів" або ж - грубим "розносом" в душі постанови ЦК КП/б/У 1947 р., якщо в працях вченого звучали патріотичні, національні мотиви і наочно не проявлявся класовий підхід. Критика робіт К.Г.Гуслистого, і це підтверджує одна із останніх статей з цієї проблематики Л.Іванової²², носила здебільшого, заідеологізований характер і стосувалась лише

---

¹⁹ Гуслистий Кость Григорович //УРЕ. 2-а вид. т.3. - 1979. - С.219; Див. також: УРЕС. - 1936. - т.І, С.219. РЕУ. - 1969. - т.1. - С.494; Енциклопедія українознавства. - т.2. - Львів, 1993. - С.464.

²⁰ Кость Гуслистий: 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової і педагогічної діяльності //Народна творч. і етногр. - 1972 - № 5 - С.158.

²¹ Гуслистий Кость Григорович: Некролог //Укр. істор. журн. - 1973. - № 5. - С.158.

²² Іванова Л.Г. Проблема антифеодальної боротьби селян Правобережної України у XIII ст. в наукових дослідженнях 20-30-х рр. //Укр. істор. журнал. - 1990. - № 1. - С.39-50.

методології та ставлення до дореволюційної вітчизняної історіографії. Проблеми ж фактологічного характеру, повноти використання корпусу документальних джерел, об'єктивність висновків та ін. питання, що стосуються змісту праць, не аналізувались.

По-третє, в узагальнюючих історіографічних роботах не прослідковується залежність авторської концепції історії українського народу від впливу особливої історіографічної ситуації, яка існувала в Україні в 30-50-х і 60-70-х рр.

По-четверте, в роботах не знайшли достатнього висвітлення наукова діяльність і життя К.Г.Гуслистого. Існуючі праці створювались, як правило, без використання всього корпусу документальних джерел, оглядалися лише вибрані праці.

Мета і завдання дослідження. Враховуючи важливість досліджень персоніологічного /персоналіїного/ характеру і особливості К.Г.Гуслистого, ставиться за мету здійснити аналіз наукової діяльності вченого як історика України, визначити місце і значення його наукової спадщини в вітчизняному історіографічному процесі. Для цього реалізуються такі дослідницькі завдання:

- скласти наукову біографію вченого, визначити основні етапи його життя і діяльності; - здійснити наукову класифікацію робіт К.Г.Гуслистого і літератури про нього, дати огляд неопублікованих робіт історика;

- з'ясувати вплив історіографічних ситуацій в Україні 30-50-х і 60-70-х рр. на проблематику, методологію і характер наукових праць К.Г.Гуслистого; - визначити позицію К.Г.Гуслистого щодо основних проблем історії України ХІУ-ХУІІІ ст.ст., а також внесок у їх вивчення; - дослідити ерхеографічну діяльність і структуру джерельної бази робіт К.Г.Гуслистого.

Об'єктом дослідження в даній дисертації стали життя, діяльність і науково-історична спадщина К.Г.Гуслистого.

Хронологічні рамки дисертації обумовлені роками життя Костя Григоровича Гуслистого /1 жовтня 1902 р. – 21 лютого 1973 р./.

Найбільш детальному аналізу піддаються періоди з початку 30-х р.р. до середини 50-х р.р. і з кінця 50-х до поч. 70-х р.р., коли склались особливі історіографічні ситуації на Україні, які мали безпосередній вплив на життєвий і творчий шлях вченого.

В теоретично-методологічну основу роботи покладено визірени часом та визнані науковцями різних історіографічних шкіл принципи науковості, об'єктивності, конкретності істини, історичного підходу, орієнтації на загальнолюдські моральні цінності, поєднання минулого, сучасного та майбутнього.

При цьому автор виходив з констатації того, що у вітчизняній історіографії сьогодні йде процес утвердження плюралізму, подолання тенденційно-вульгаризаторського підходу до існуючої різноманітності методологічних напрямків, звільнення від невинновданого часом і непомірно абсолютизованої теорії марксизму-ленінізму, обґрунтування нового тлумачення марксистсько-ленінської філософії як однієї з багатьох сучасних світоглядних концепцій.

Було використано досвід вітчизняного і зарубіжного теоретичного джерелознавства в питаннях систематизації і класифікації документів, у виборі методів і прийомів історичного дослідження, у визначенні співвідношення фактичного і теоретичного матеріалу, організації роботи з архівними джерелами і оформленні зібраного матеріалу, аналізу палеокологічних, біоісторіографічних досліджень, епістолярної спадщини, що викладені в роботах С.О.Шмідта, І.Л.Шермана, О.М.Медушевської, А.М.Сахарова, І.Д.Ковальченка, А.В.Санцевича, В.Є.Іллєрицького, М.П.Ковальського та ін.

При формуванні архітекτονіки дисертації були використані спеціально-історичні методи дослідження, такі як періодизації, порівняльні, біографічний, та проблемно-хронологічний. Останні є основними в нашій дисертації.

джерельну базу дисертації складає весь корпус документальних джерел щодо життя, діяльності і наукової спадщини К.Г.Гуслистого, які можна класифікувати таким чином:

– наукові праці К.Г.Гуслистого з історії і етнографії /надруковані, неопубліковані, робочі матеріали до них/; фрагменти літератури про К.Г.Гуслистого /статті і розділи з книг, історіографічні огляди, спогади, листи та ін./; – науково-історичні праці вчених із проблем, які досліджував К.Г.Гуслистий; – рецензії, відгуки на роботи К.Г.Гуслис-

того в галузі історії і етнографії; - матеріали періодики /інтерв'ю, повідомлення про конференції, нагородження, звілеї, вибори до АН України та ін./; - архівні матеріали / особовий фонд К.Г.Гуслистого в ЦНА АН України - тепер Інститут архівознавства Національної Академії наук України, архів Президії НАН України/; - музейні матеріали /документи музею Дніпропетровського держуніверситету/.

Досліджені і використані друковані /понад 200/ і рукописні роботи /до 30/ К.Г.Гуслистого, аналіз яких дозволяє створити цілісне уявлення про наукову спадщину історика. Введені до наукового обігу не відомі раніше роботи К.Г.Гуслистого.

До числа використаних джерел належать документи особового архівного фонду ЦНА АН України. Особовий фонд вченого вченого переданий в архів в 1974-75 р.р. від вдови історика Н.М.Кирици-Гуслистої та з Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН України. У фонді містяться рукописи основних наукових праць К.Г.Гуслистого, біографічні документи про діяльність вченого в системі Академії наук УРСР, про його роботу в наукових товариствах і комісіях. В фонді зберігаються також документи, переписка вченого, офіційні документи про К.Г.Гуслистого. Серед біографічних документів - вітальні адреси, листи і телеграми з нагоди 50-річчя /1952 р./, 60-річчя /1962 р./ і 70-річчя вченого /1972 р./. Всі ці архівні документи для відтворення біографії вченого використовуються вперше.

Але наявні архівні документи не в повній мірі висвітлюють довоєнний період життя К.Г.Гуслистого, практично не знайшла відображення в архівах педагогічна робота історика у видих навчальних закладах Харкова і Києва. Документи, що збереглися лише фрагментарно показують роботу К.Г.Гуслистого в ІМФЕ та ін.закладах і організаціях.

Цінні відомості про життя і наукову діяльність історика мають спогади вчених, що близько знали і співпрацювали з К.Г.Гуслистом - О.М.Апанович, М.П.Ковальського, В.С.Ващенко, І.М.Шаповала та ін. Значний інтерес для дослідження має епістолярія К.Г.Гуслистого, що складається із 115 листів, що зберігаються в особовому фонді ЦНА АН України, опублікованих листів М.Т. Рильського до вченого, що вміщені у зібранчі творів поета, та І.М.Шаповала, що надруковані часописом "Борисфен" в 1993 р.²³ Серед авторів листів до вченого відомі вітчизняні історики І.П.Крип'якевич, В.О.Голобуцький, В.В.Веселаго, Я.Д.Ісаєвич, В.В.Мавролін, С.В.Ошков, П.А.Лавров.

²³ Рильський М.Т. Зібрання творів: у 20-ти т.т.: Листи т.20.-К.: Наук.думка, 1990: Історія цього листування //Борисфен. - 1993. - в.12. - с.27-28.

Наукова новизна дисертації полягає в наступному:

- в даній роботі вперше в українській історіографії зроблено спробу створити повну й цілісну наукову біографію К.Г.Гуслистого з залученням великої кількості нових архівних джерел; - встановлено авторство К.Г.Гуслистого на деякі статті і матеріали, складено найбільш повну бібліографію праць вченого і літератури про нього; вивчено і проаналізовано значну кількість праць К.Г.Гуслистого, що раніше не були відомі науковцям і вперше введені до наукового обігу; - вперше простежено процес формування наукових поглядів вченого; - наукова діяльність К.Г.Гуслистого, проблематика його творчості розкриваються на фоні історіографічної ситуації 30-50-х р.р. і 60-70-х р.р.; - вперше подається найбільш повна класифікація робіт К.Г.Гуслистого і наводяться його власні варіанти такої класифікації; - показано внесок К.Г.Гуслистого у вітчизняну історіографію і визначено його місце у історіографічному процесі.

Головні положення дисертації, які виносяться на захист:

1. Праці К.Г.Гуслистого були важливим історіографічним явищем у розвитку української історичної науки після робіт М.С.Грушевського.
2. Роботи К.Г.Гуслистого безумовно стали певним і вагомим підґрунтям для подальших досліджень в галузі української медієвістики.
3. К.Г.Гуслистий перший після М.С.Грушевського створив наукові, узагальнюючі синтетичні праці з історії України. Методологічним підґрунтям багатьох робіт вченого були праці дореволюційних істориків і традиція в зображенні історичного минулого українського народу.
4. Важливий вплив на особисте життя і наукову діяльність К.Г.Гуслистого мала соціально-політична ситуація в Україні в 30-50-х і 60-70-х р.р., що проявлялось у визначенні змісту і напрямків досліджень вченого.
5. К.Г.Гуслистий започаткував вивчення козацько-селянських повстань на Україні в кінці XVI - 30-х р.р. XVII ст. і др.половині XVIII ст. на основі результатів едиційної діяльності, вніс вклад в розвиток археографічних досліджень.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані при вивченні історії України, вітчизняної історіографії, археографії і джерелознавства, українознавства як комплексної наукової дисципліни, краєзнавства, історії української етнографії та фольклористики, для викладання названих дисциплін у вищій і середній школах, для підвищення кваліфікації викладачів історії; вони можуть бути використані і в лекційній та краєзнавчій роботі.

Матеріали і висновки дослідження можливо застосувати і при написанні узагальнюючих праць з історії України і вітчизняної історіографії, при підготовці курсів лекцій та навчальних посібників.

Апробація роботи. Основні положення дослідження апробовані на республіканській конференції з проблем гуманізації і гуманітаризації освіти /Дніпропетровськ, 1993/, на республіканських читаннях і конференціях: "Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорізького козацтва" /Запоріжжя, 1992/, "Міжнародні відносини і державні структури в Центральній, Східній і Південно-Східній Європі в IV-VIII ст.ст." /Запоріжжя, 1993/. По темі дисертації автором опубліковано 10 статей. Є позитивні відгуки в пресі на публікацію про археографічну діяльність К.Г.Гуслистого.²⁴ Дисертація обговорена на засіданні кафедри історіографії і джерелознавства Дніпропетровського держуніверситету.

Структура і зміст роботи відповідають поставленим меті та завданням дослідження. Вона складається із вступу, чотирьох розділів висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, розкривається її актуальність, ступінь вивчення, визначені мета і завдання дослідження, його наукова новизна та практичне значення, джерельна база, сформульовані основні положення, що виносяться на захист.

Розділ I – "Життєвий і творчий шлях К.Г.Гуслистого /1902-1973р./ присвячений біографії вченого, його науковій та громадській діяльності. Особливу увагу приділено висвітленню маловідомих і слабовивчених епох і періодів життя К.Г.Гуслистого.

Кость Григорович Гуслистий народився 1 жовтня 1902 р. в Олександрівську Катеринославської губернії. В 1928 р. закінчив інститут народної освіти /тепер Дніпропетровський університет./ Навчався в аспірантурі: в 1928-30 р.р. при кафедрі українознавства в Дніпропетровську та в 1930-31 р.р. при Науково-дослідному інституті історії української культури в Харкові.

У дисертації відзначається, що під впливом визначних істориків Я.П.Новицького, Д.І.Яворницького, Д.І.Багалія, учнем яких був К.Г. Гуслистий, сформувалися наукові погляди вченого, визначається коло його наукових інтересів.

²⁴ Славковський Н. Мал золотник, да дорог... // Днепр вечерний - 1994. - 22 лютого

Подається періодизація життя і наукової діяльності вченого:

1. 1902–1930 р.р. – дитинство і юність вченого; формування світогляду К.Г.Гуслистого; здобуття загальної освіти і спеціальності; визначення його наукових інтересів; початок педагогічної діяльності; перші кроки науково-історичної діяльності;
2. 1930–1936 р.р. – розгортання наукових досліджень у вивченні історії України доби середньовіччя і початку нового часу; дослідження історії класової боротьби в Степовій Україні в 60–70-х р.р. ХУІІІ ст.; публікація перших наукових робіт про повстання селян в с.Турбях і Коліївщину; початок археографічної діяльності вченого; наукова робота в галузі шевченкознавства;
3. 1936–1954 р.р. – діяльність К.Г.Гуслистого в сфері академічної науки; співробітництво в Інституті історії Академії наук України; створення вченим синтетичних праць з історії України, які охоплювали історично тривалий період від Київської Русі до 30-х р.р. ХУІІІ ст.;
4. 1954–1973 р.р. – діяльність К.Г.Гуслистого в галузі етнографії; наукова робота в ІМДР ім. М.Т.Рильського АН України; дослідження історії етногенезу українського народу, його культури і етнографії; науково-організаційна і педагогічна робота в сфері етнографії.

Періодизація життя і діяльності вченого зумовлені існуючою в кожен відрізок часу суспільно-політичною обстановкою, залежною від неї історіографічною ситуацією, а також основним змістом і тематикою робіт вченого в даний період.

Робиться висновок, що життя і наукова діяльність вченого наочно демонструють негативний вплив суспільно-політичної обстановки в державі періоду тоталітаризму на духовну сферу суспільства, згубну політику сталінізму по відношенню до творчої інтелігенції і національно-культурних рухів того часу. Постанова ЦК КП/6/У 29 серпня 1947 р. "Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР" мала деформуючий вплив на вітчизняну історичну науку в 50–60-х р.р., породила явища кон"ктуризму, свого роду наукової мімікрії, пристосовництва і засилля єдиної методології в історичній науці, що загальмувало процес наукових досліджень. Ці характерні риси історіографічної ситуації на Україні цього періоду стали фоном, на якому проходила наукова діяльність К.Г.Гуслистого, що формувало її відповідні /не завжди адекватні/ мотиви, диктувало оцінки і висновки його історико-наукових досліджень.

Розділ II – "К.Г.Гуслистий – визначний дослідник історії України доби середньовіччя і початку нового часу" – є історіографічним аналізом творів вченого, присвячених проблемам історії України.

Відзначається, що К.Г.Гуслистий належить до того покоління вітчизняних істориків, які зуміли зберегти в своїй діяльності кращі традиції української історіографії, що мали різнобічні інтереси і енциклопедичні знання, працювали над створенням синтетичного курсу історії України від найдавніших часів і до сучасності, а тому в полі його зору були практично всі проблеми історії українського народу.

Поляється авторська /К.Г.Гуслистого/ класифікація робіт вченого:

I. Окремі видання /книги, брошури/, розділи в колективних працях /курси, нарис, монографії і ін./ з історії і етнографії УРСР і СРСР; II. Статті в журналах, збірниках, наукових записках, енциклопедіях, рецензії на історичні і етнографічні праці, історичні коментарі і статті у виданнях творів Т.Г.Шевченка; III. Статті і рецензії в газетах; IV. Редагування історичних, етнографічних, фольклористичних і інших робіт.

З метою різнобічного вивчення наукової діяльності вченого, розуміння його методів і прийомів, всієї сукупності використаних ним типів і видів наукових робіт здійснено більш детальну класифікацію робіт К.Г.Гуслистого, включені ненадруковані його праці.

К.Г.Гуслистий вніс вагомий вклад у дослідження таких питань історії України як Київська Русь і феодальні князівства, литовсько-українські відносини, соціально-економічний розвиток України в XIV першій половині XV ст. /ріст міст, ремесла, торгівлі, посилення закріпачення селянства/ виникнення і діяльність українського, запорізького козацтва, національно-визвольна боротьба українського народу в XVI - першій половині XVII ст. проти шляхетської Польщі, приєднання України до Росії, тенденції україно-російських зв'язків, козацько-селянські повстання на Україні кінця XVI-30-х р.р. XVII ст., етногенез і етнічний розвиток українського народу в період феодалізму.

Аналіз наукової спадщини К.Г.Гуслистого дає підставу стверджувати, що він є видним дослідником історії України доби середньовіччя і початку нового часу. Деякі його праці, зокрема три випуски Нарисів з історії України, що були першими після М.С.Грушевського і Д.І.Яворницького післяреволюційними синтетичними працями, стали в українській медієвістиці класиком.

Цільної концепції історії України від найдавніших часів до наших днів К.Г.Гуслистий не створив. Але його розділи в курсах історії українського народу і, особливо, праці з етногенезу української нації, які хронологічно охоплювали і період Київської Русі, і середні віки, і новий час, включаючи поч. XX ст., дають підставу стверджувати про глибо-

ке бачення вченим всіх проблем історії України, наявний потенціал для створення авторської концепції історії, який не міг бути реалізований в 30-50-х роках.

Розділ III – "Особливості джерельної бази творів К.Г.Гуслистого. Археографічна діяльність вченого" – присвячений аналізу структури джерельної бази історичних праць вченого і його внеску в публікацію історичних документальних джерел.

Джерельна база робіт К.Г.Гуслистого характеризується не тільки різноманітністю видів і різновидностей історичних документів, що вивчувались, визначались, публікувались і вводились до наукового обігу вперше, а й професійним використанням уже відомих документів в залежності від характеру наукової роботи і необхідності аргументації висновків вченого. Праці історика відзначаються також широким залученням нарративних історичних джерел /козацьких літописів, записок чужеземців про Україну/. Вчений активно опрацьовував "Мемуари, относящиеся к истории Южной Руси".

Із документальних видань дореволюційного періоду найбільш інтенсивно використовувались К.Г.Гуслистим "Материалы для истории воссоединения Руси", зібрані П.Кулішем, документи з "Архива Юго-Западной Руси", численні матеріали /тестаменти, грамоти, листи/, що публікувались в книгах "Чтения в историческом обществе Нестора-летописца" та ін.

Позитивно оцінюються археографічні збірки, підготовлені К.Г.Гуслистим, зокрема документи і матеріали з історії повстання селян в Турбаях, про У.Кармелюка та ін. К.Г.Гуслистий зважав у своїй науковій діяльності на такий важливий джерелознавчий аспект, як необхідність врахування потенційної джерельної бази, на об'єктивність існування історичних джерел. Цим самим К.Г.Гуслистий дав поштовх для наступних археографічних досліджень з цієї теми /І.О.Гуржій/.

Вчений вніс вклад у розробку способів публікації документів. Але К.Г.Гуслистий не завжди об'єктивно трактував окремі положення історичних джерел, вимушений був під тиском обставин робити висновки вигідні офіційній історіографії, що не підтверджувались при глибокому аналізі документів.

Слід також відмітити, що К.Г.Гуслистий не займався спеціальними суто джерелознавчими студіями, не розробляв і навіть не ставив теоретичних проблем джерелознавства.

Розділ IV – "К.Г.Гуслистий і історіографічний процес на Україні в 30-60-х р.р." – є підсумковим аналізом внеску вченого у розвиток історичної науки на Україні.

К.Г.Гуслистий активно займався історико-науковою діяльністю в 30-50-х р.р., а з середини 50-х років до початку 70-х р.р. - науково-етнографічною і /з меншою інтенсивністю/ в галузі історії України.

Робиться висновок про необхідність об'єктивного і неупередженого ставлення до істориків, що працювали в умовах несприятливої історіографічної ситуації. Аналізуються власні історіографічні студії вченого /про В.Б.Антонюка, окремі положення робіт М.С.Грушевського, М.М.Покровського, Д.І.Яворницького/.

Відзначається, що К.Г.Гуслистий як і переважна більшість вітчизняних істориків 30-50-х р.р., змушений був приєднуватись до офіційних постулатів марксистської концепції історії українського народу, сприймати її формули і штампи, з цих же позицій оцінювати праці сучасників /І.П.Крип'якевича, О.К.Касименка, Ф.П.Шевченка/.

Історико-наукову спадщину вченого можна розділити на "раннього" Гуслистого /з кінця 20-х років до кінця 40-х р.р./, коли в його творчості переважали об'єктивність, всесторонній аналіз, науковий підхід і "пізнього" Гуслистого, що змушений був, особливо з середини 50-х р.р. і до кінця життя писати, в основному, у загальносприйнятому дусі, повторюючи як ритуал, ідеологічні штампи компартійної науки.

У висновках констатується, що К.Г.Гуслистий серед багатьох відомих українських істориків 30-60-х р.р. займає визначне місце. Створив досить значну за обсягом і змістом науково-історичну спадщину. Історичні праці вченого не могли бути позбавленими ідеологічних догм, штампів і стереотипів в угоду існуючому політичному режимові. Він був продуктом своєї епохи. Теоретичним фундаментом його наукових праць, особливо пізніх, був марксизм, але при цьому вчений зважав на значення робіт В.Б.Антонюка, М.С.Грушевського, Д.І.Багалія у висвітленні історії України і, формально відмежовуючись від їх концепцій, об'єктивно спирався на їх наукову спадщину.

К.Г.Гуслистий своїми працями створив певну основу для подальших досліджень в галузі української медієвістики, дав науковий імпульс для розробки означених проблем вітчизняної історії такими вченими як І.О.Гуцвій, В.С.Голобуцький, О.М.Апанович, Ф.П.Шевченко, Д.І.Мішко.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:
 І. Слово про історика або неввіделні думки про нашу історію і істориків Кость Григорович Гуслистий /1902-1973/. До 90-річчя з дня народження // Бюлетень. - 1992, № 10/16/ - С.6-11./0,9 др.арк.

2. Дослідження історії запорозького козацтва в працях К.Г.Гуслистого. // Проблеми історіографії та історіографічного вивчення історії запорозького козацтва. - Запоріжжя: ЗГУ, 1992. - с.53-63. /0,7 др.арк./
3. Творча спадщина К.Г.Гуслистого і її використання при вивченні історії України. // Гуманітарні проблеми освіти: Збірник наук. праць - Дніпропетровськ; Вид-во ДДУ, 1992. - с.195-201. /0,5 др.арк./
4. К.Г.Гуслистий - учень і послідовник академіка Д.І.Яворницького. // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва: Матеріали науков. читань Д.І.Яворницького. Збірник статей. - Запоріжжя, ЗДУ, 1993. - с. 33-42. /0,6 др.арк./
5. К.Г.Гуслистий про місце і роль Запорозької Січі в системі міждержавних відносин в Центральній, Східній і Південно-Східній Європі в ХУ-ХУІІІ ст.ст. // Международные отношения и государственные структуры в Центральной, Восточной и Юго-Востоchno Европе в ІУ-ХУІІІ вв.: Матеріали науочно конференції, - Запоріжжя, ЗГУ, 1993. - с. 34-38. /0,3 др.арк./
6. Історія одного листування /про участь К.Г.Гуслистого у виданні книги І.М.Шаповала "В пошуках скарбів" //Борисфен. - № 12. - 1993 рік, - с. 27-28 /0,3 др.арк./
7. Археографічна діяльність К.Г.Гуслистого /1902-1973/ // До 90-річчя Катеринославської ученої архівної комісії /1903-1916 р.р./ Збірник статей. /Ред.кол. - Дніпропетровськ, 1993. - с.23-34. /0,75 др.арк./
8. Устрій Запорозької Січі: організаційно-управлінська та функціональна структури. Методичний посібник. - Дніпропетровськ, 1993. - 20 с. /в співавторстві/ /1,9 др.арк./
9. Матеріали до викладання курсу історії України в середній школі: Методичний посібник для вчителів. - Дніпропетровськ, 1993 - 92 с. /в співавторстві/ /5,2 др.арк./
10. Богдан Умельницький в історичній спадщині К.Г.Гуслистого //До 400-річчя з дня народження В.Умельницького: посібник. - Дніпропетровськ, 1994. - С. 40-51. /0,75 др.арк./

Підписано до друку 26.05.94 Формат 60 x 84 $\frac{4}{16}$ Папір типографський, друк офсетний. Умов. друк. Арк. 1,16 Тираж 100
Зам. 696.

Типографія ПТУ № 53. 320091, м. Дніпропетровськ, вул. Ленінградська, 56

4158090

AB 30.337

AB 30.337